

Бражник А.

(наук. кер. – доц. Лобач К. В.)

студентка III курсу історичного факультету

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Однією з головних особливостей України, починаючи з другої половини XIX століття, були аграрні перетворення.

Передумова успіху будь-яких реформ – створення їх правової бази. У цьому зв'язку цінним є досвід столипінських аграрних реформ, які увійшли в історію як радикальні. Крім того, нове законодавство, що визначає суть реформ, має бути достатньо ефективним, слугувати їх стимулом до розвитку. Саме столипінська аграрна реформа кардинально вплинула на перетворення селянства, сприяла змінам у їх соціально-економічному становищі. Минуло понад сто років з початку столипінської реформи, але й зараз вона неоднозначно сприймається сучасниками. Актуальним є те, що сьогодні перед суспільством і державою постали проблеми, аналогічні тим, які були поставлені й вирішувалися на початку XX століття. Причому найважливіша з них – проблема власності на землю та правове забезпечення інтересів українського народу в цих процесах, знову є одним із наріжних каменів перебудови сучасного суспільства.

Метою дослідження є визначення місця столипінської реформи у вітчизняній аграрній історії, вивчення досвіду реформування земельних відносин на початку минулого століття.

Визначення мети дозволило виділити наступні завдання:

- вивчити зміст законодавчих актів, які були основою для здійснення реформи;
- окреслити особливості здійснення столипінської аграрної реформи в українських губерніях;
- показати значення історичного досвіду здійснення реформи для сьогодення.

Столипінська реформа була складним, часто суперечливим процесом у розвитку тодішнього суспільства, і наслідки її не були однозначними для різних прошарків населення. В умовах капіталізму не могло бути однакового розвитку всіх селянських господарств; кожне представляло собою окрему господарську одиницю з певним складом мислення господаря, стереотипами, своєю багатокіровою економічною спадщиною, кількістю членів сім'ї тощо.

В основу своєї реформи П. Столипін поклав досвід його дядька Д.А. Столипіна. Вивчаючи і порівнюючи системи агровиробництва інших

Матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції

країн, він дійшов двох висновків: у землеробстві головною ланкою є садиба, приватне господарство, а низький рівень культури та мізерні прибутки ланів багато в чому спричиняє общинне землеволодіння.

Столипінська аграрна реформа 1906-1911 рр. передбачала створення нової землевпорядної системи, заснованої на хуторах і відрубках за типом капіталістичного фермерського господарства.

Здійснення чергової реформи сільського господарства зумовлювалася цілою низкою факторів:

- по-перше, непослідовністю законодавства у селянському питанні. На початковому етапі селянству були надані самоврядування і абсолютна свобода, що межувала з безконтрольністю. Потім держава держава почала опікуватися «сільськими обивателями» шляхом впровадження штату чиновників, які контролювали сільський побут і втручалися навіть у сімейні стосунки;

- по-друге, тривалістю і повільністю процесу впровадження законів;

- по-третє, невідповідністю законів про селян народним правовим поглядам та низьким рівнем юридичної техніки;

- по-четверте, революційні події 1905–1907 рр. виявили відсутність у державі стабільної соціальної сили, здатної стати провідником урядової аграрної політики [4, с.62].

У ході перебудови земельних відносин на нових засадах, що дістали у літературі назву «капіталістичні», «товарно-грошові» чи «принципи підприємництва», уряд П. Столипіна широко використав досвід господарювання саме волинських селян для популяризації хутірного землеволодіння в регіонах Росії, у тому числі й у решті українських губерній.

Сплеск сільських збурень перших років ХХ ст. змінив спрямованість аграрної політики і законодавства. Маніфест від 3 листопада 1905 р. про скасування викупних платежів став юридичною підставою зміни спрямованості селянської політики. Правові акти столипінської реформи завдали серйозного удару поглядам селянства на земельні правовідносини. У ході реформи в небачених масштабах стали поширюватися думки про землю як об'єкт купівлі-продажу [4, с.63].

Першим актом уряду Столипіна став Указ від 9 листопада 1906 р. «О дополнении некоторых постановлений действующего Закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования». Згідно цього указу, законів про землеустрій від 14 червня 1910 р. і 29 травня 1911 р. кожен господар одержував право вийти з общини [8].

Конкретні заходи аграрної реформи Столипіна достатньо добре відомі. Відповідно до 1 статті закону від 14 червня 1910 року «кожний господар, що володіє надільною землею на общинному праві, може повсякчас вимагати закріплення за собою в особисту власність належної йому частини із зазначеної землі». Більше того, закон дозволив йому залишити собі надлишки, якщо він за них заплатить общині за більш низькою викупною ціною 1861

р. За вимогою тих, хто відділився, община була зобов'язана виділити їм замість черепоземельних земель окрему компактну ділянку – відруб.

Доповненням до закону 14 червня 1910 року був прийнятий обома палатами 29 травня 1911 року закон про землевпорядження. Відповідно до нього, для проведення землевпорядження не було потрібне попереднє закріплення землі за господарями.

Згідно з указом селянин міг вимагати «закріплення» у приватну власність наділу, що знаходився у його користуванні. У першу чергу указом повинні були скористуватися ті, кому при найближчому переділі загрожувала втрата частини наділу. «Закріплений» наділ можна було продати, повністю або частково, або ж вимагати з'єднати всі його розкидані в різних місцях смуги в одну ділянку (відруб). Якщо ж до відрубів підверстали площу селянської садиби і перенести на нього помешкання, то виходив хутір. За допомогою «закріплення» уряд порушував єдність селянського «миру», відрубів роз'єднували селянські наділи, а хутори знищували село, а разом з ним – і тисячолітній селянський «мир» [3, с.72].

Ці положення указу й лягли в основу аграрного законодавства Столипіна. За винятком окремих і несуттєвих поправок, законопроект про новий землеустрій було схвалено III Думою і затверджено царем 14 червня 1910 р. [4].

У 1907 році Столипін зазначав, що перед державою стоїть найважливіше завдання – сприяти економічному відродженню селянства. Засіб усунення гострого малоземелля він вбачав у пільгових цінах на придбання земельних ділянок. Однак для успішного вирішення цього питання тільки збільшення селянського землеволодіння було мало. Необхідно було вдосконалення форм землекористування. П.А. Столипін пропонував декілька заходів, що давали б змогу селянам швидше вийти з общини. Це, зокрема, облік кількості малоземельних селян; надання селянам можливості користуватися державним земельним запасом і придбання необхідної кількості землі на пільгових умовах, сплата частини відсотку, що брався з селян за придбану землю, за рахунок держави; розширення площі державного земельного запасу. При цьому Столипін виступав за збереження двох укладів на селі – орендно-громадського і приватного, при їх паралельному розвитку і конкуренції. Слід наголосити, що реформа найбільш успішно пройшла там, де рівень інтенсивного товарного сільськогосподарського виробництва був високим: в Україні, в окремих губерніях Поволжя, в Прибалтиці [2, с.82-83].

Для реалізації намічених планів приватизації селянського землеволодіння цар видав (4.03.1906 р.) указ про організацію губернських і повітових землевпорядних комісій і центрального комітету у земельних справах. Мова йшла, таким чином, про створення механізму земельної реформи. Якщо на комітет у земельних справах були покладені обов'язки координації дій в межах всієї країни, то губернські, і особливо, повітові землевпорядні комісії повинні були розглядати конкретні заяви про вихід з общини

Матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції

і приймати рішення, обов'язкові для виконання відповідними органами низової ланки державного управління [8, с.85].

Станом на 1 січня 1907 р. в Україні було відкрито 42 повітові землепорядні комісії. Протягом 1907 р. передбачалося відкрити ще 96, тобто завершити процес формування апарату, за допомогою якого і планувалося здійснити намічену реформу. У тому ж таки 1907 р. були створені всі губернські комісії, окрім київської, відкритої у 1908 р. [8, с.86].

В період з 1906 по 1916 р. по всій території України (окрім Волинської і Подільської губерній, де общинне землеволодіння було, практично, відсутнім) з 1403725 домогосподарів, що представляли інтереси понад восьми мільйонів членів сімей, здійснили приватизацію землі 617162 або 44,0% від усіх бажаючих. Знаючи загальну площу надільного селянського землеволодіння (17,4 млн. дес.), 55,0% якого були у подвірно-спадковій власності задовго до початку столипінської реформи, можна зробити висновок про успішний хід приватизації землі в Україні аж до революційних потрясінь 1917-1920 рр.[8, с.87].

Важливим інструментом руйнування общини та однією з складових аграрної реформи П. Столипіна виступала переселенська політика. Заохочуючи селян до переселення в східні регіони Російської імперії, урядові органи прагнули знизити соціальну напругу на селі, спричинену перенаселенням і малоземеллям [1, с.79].

Для організації переселення селян із центральних губерній до Сибіру, у Середню Азію і на Північний Кавказ було утворено спеціальне управління, яке регулювало переселенський рух, надавало матеріальну підтримку переселенцям, займалося їх облаштуванням на нових місцях. Переселенський рух досяг своєї максимальної позначки в 1907-1909 роки. Усього за 1906-1915 рр. за межі європейської частини Росії виїхало понад 3 млн. чоловік, з яких 18 % повернулися назад. Близько 1 млн. переселенців представляли селяни з українських губерній. [6, с. 65].

Одним з нормативних актів був закон від 6 червня 1904 р., за яким селяни могли вільно переселитися на нові землі. Вводилися пільги для переселенців. А 10 березня 1906 р. було видано указ, за яким переселятися можна було усім бажаючим без будь-яких обмежень. Селянський переселенський рух був особливо активним у Полтавській і Харківській губерніях.

Здобутки перших років аграрної реформи були лише часткою довготривалої програми, справжній потенціал якої вичерпно не розкрився, вигоди від якої могли б виявлятися в майбутньому, щоб змінити умови і світогляд більшості селян, а державі й економіці дати достатньо велику кількість ефективних виробників, які б володіли приватною власністю. Звичайно, ідеалізувати столипінську реформу не слід, адже здійснювалася вона досить складно й суперечливо, багато селян зазнали розорення, краху надій на краще життя[5, с.181].

За всіх негараздів, що супроводжували ці процеси, столипінська реформа справила істотний позитивний вплив на вирішення аграрних проблем, сприяла прискоренню розвитку й формуванню міцних селянських господарств, підірвала й розхитала патріархальний уклад життя селян як основу закостенілого консерватизму. Нові капіталістичні виробничі відносини, що прискорено утверджувались в аграрному секторі на поч. ХХ ст., вносили дух конкурентності та творчості, духлюдяності, працелюбства в кожную родину, а загалом – у сферу суспільних відносин. Отримуючи довгоочікувану землю у приватну власність, селяни обожнювали її, пестили і старанно доглядали. Природна турбота про землю та любов до неї, закладена в українських селян здавна, тепер значно зросла, адже результати дбайливого ставлення до землі належали вже кожному селянину та їхнім спадкоємцям. За цих умов в українському селі набуває значного посилення дух волелюбства, відродження героїчних традицій попередніх поколінь. Все це посилювало консолідацію селянства як суспільного стану, з якого, можна стверджувати, утверджувалась українська нація.

Столипінська аграрна реформа не зазнала краху, вона в системі аграрних відносин була не до кінця реалізованим соціально-економічним явищем.

Література:

1. Герасимчук. О.М. Міграції чернігівських селян до Америки в роки столипінської аграрної реформи (1907–1916 рр.) / О.М. Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2008. – №1. – С. 75 – 83.
2. Єрмолаєва М.В. Аграрна реформа: історико-економічний аспект [Згад. Полтав. губ.] / А.М. Єрмолаєва // Соціологічні проблеми села. Економіка і механізація сільськогосподарського виробництва. Наукові праці. – Т.18. – Полтава, 1995. – С.82–83.
3. Зырянов П.Н. Спаситель русской деревни? Столыпин и судьбы крестьянства / П.Н. Зырянов // Диалог. – 1990. – № 12. – С. 72.
4. Нужний, С. С. Правове забезпечення інтересів селянства та реалізація права власності на землю в ході столипінської аграрної реформи / С. С. Нужний // Часопис київського університету права. – 2013. – № 4. – С.62–65.
5. Павельчик Г. О. Регіональна специфіка проведення столипінської аграрної реформи на території України / Г. О. Павельчик. – 2012. – № 71. – С.174–184
6. Павлов О.І. Столипінська аграрна реформа: погляд кризь призму століття. / О.І. Павлов // Наукові праці. Випуск 75. – Т 88. – С.61–66.
7. Пилипенко В. А. Від експериментів до соціальної практики (П.А.Столипін і його реформа) / В. А. Пилипенко, В.Тарасенко // Сіверянський літопис. – 1998. – № 3. – С. 151–157.
8. Якименко М.А. Приватизація землі і створення хутірської системи господарювання в Україні у роки столипінської аграрної реформи / М.А. Якименко // Наукові праці – Т.18. – Полтава, 1995. – С.84–85.